

# Právna kvalifikácia manželstva Marca Antonia a Kleopatry\*

## Legal Qualification of Marriage of Marcus Anthony and Cleopatra

Martin Gregor\*\*

### Abstrakt

Údajné manželstvo medzi rímskym vojvodom Marcom Antoniom a egyptskou kráľovnou Kleopatrou by mohlo predstavovať vynikajúci námet na prípadovú štúdiu zo starovekého manželského práva, ktorá by bola navyše spostená o právne eventuality priamo zo života. Tento článok sa pokúsi aspoň čiastočne o rozpracovanie uvedenej myšlienky. Na základe historického a filologického výskumu predostrieme právnu a romanistickú analýzu ich vzájomného spolužitia, ktoré vykazovalo prvok medzinárodnosti, pričom zároveň poukážeme na zopár právnych inštitútov spojených s ich príbehom (napr. darovanie štátneho územia, právny režim bigamie a ďalšie otázky).

### Kľúčová slova

Rímske právo; manželstvo; konkubinát; cudzinecké právo; Kleopatra; Marcus Antonius.

### Abstract

The alleged marriage between the Roman military leader Marcus Antonius and Queen Cleopatra of Egypt might present an excellent topic for a case study of ancient marriage law, which would also be diversified by legal eventualities flowing directly from life itself. This article attempts, at least partly, to develop this idea. Based on historical and philological research, we present both legal and romanist analyses of their mutual coexistence, which showed signs of internationality, whereas we point out the legal institutes associated with their life story (e. g. donation of state territory, legal regime of bigamy and other legal issues).

### Keywords

Roman Law; Marriage; Concubinage; *ius gentium*; Cleopatra; Marcus Antonius.

## Úvod

Charakter manželstva nebol v dejinách nemenný. Povaha tohto inštitútu bola do značnej miery pretváraná pod vplyvom meniacich sa spoločenských náhľadov. Napríklad v ranom

\* Príspevok bol podporený grantom č. APVV-17-0022 s názvom „Rímsko-kánonické vplyvy na slovenské verejné právo“. Témy článku boli prednesené ako habilitačná prednáška autora na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave dňa 15. 6. 2022.

\*\* Doc. JUDr. Martin Gregor, PhD., Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika / Department of Roman Law, Canon Law and Ecclesiastical Law, Faculty of Law, Comenius University, Bratislava, Slovak Republic / E-mail: martin.gregor@flaw.uniba.sk / ORCID: 0000-0001-6168-9233 / Scopus ID: 57219350436

novoveku bolo pokladané za jednu zo sviatostí, ktorá spadala výlučne do režimu cirkevného práva.<sup>1</sup> Napríklad podobu katolíckeho manželstva ovplyvnil Tridentský koncil. Pritom nebolo vôbec zvláštne, ak rôzne konfesie v tej istej krajine podliehali odlišným pravidlám manželského spolužitia (niekde až do 20. storočia). Vďaka výdobytkom osvietenského absolutizmu (v našom priestore sa o to zasadil najmä Jozef II.) sa z manželstva stala vec právneho poriadku v režime „štátneho práva“. Čoskoro sa z manželstva vyprofilovala zmluva, ako to exaktne vyjadril napr. Všeobecný občiansky zákonník rakúsky (ABGB) v § 44: „*Rodinné pomery sa zakladajú manželskou zmluvou. Manželskou zmluvou prejavujú dve osoby rôzneho pohlavia zákonným spôsobom svoju vôľu žiť v nerozlučnom spoločenstve...*“<sup>2</sup> Aj v rímskom práve sa v súvislosti s uzatváraním manželstva tradične používal výraz „*contrahere*“, napriek tomu ho vôbec nechápali ako kontrakt. V klasickom rímskom práve išlo o faktickú skutočnosť, ktorá mohla kedykoľvek odpadnúť. Viazala sa jedine na vôľu žiť v manželstve, pričom pravidlá uzatvárania a zániku tohto „zväzku“ boli relatívne benevolentné.<sup>3</sup>

Rímske manželstvo bolo charakterizované prostredníctvom slávnej a vzletnej definície právnika Modestina, podľa ktorého ide o „*spojenie muža a ženy, spoločenstvo na celý život, vzájomnú účasť na božskom i ľudskom práve*“.<sup>4</sup> Z tejto trochu sprofanizovanej a filologicky nie bezproblémovej definície manželstva podľa rímskeho práva prvoplánovo vyplývajú tri skutočnosti:

- 1) ide o zväzok muža a ženy;
- 2) malo by ideálne trvať po celý ďalší život manželov (*consortium omnis vitae*);
- 3) okrem čisto spoločenskej stránky mohlo mať aj určité náboženské súvislosti.

Trvanie manželstva po celý život však bolo v praxi klasického práva skôr zbožným priáním, než normatívnym príkazom.<sup>5</sup> Aj náboženský charakter manželstva, ktorý bol prítomný

<sup>1</sup> O úprave manželstva vo vtedajšom cirkevnom práve a postupnej transformácii tohto inštitútu do oblasti svetského práva pozri BRAUNEDER, W. *Europäische Privatrechtsgeschichte*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2014, s. 81–84; BUCHHOLZ, S. *Recht, Religion und Ehe: Orientierungswandel und gelehrte Kontroversen im Übergang vom 17. und 18. Jahrhundert*. Frankfurt a. Main: V. Klostermann, 1988; s. 137 a nasl.; MEDER, S. *Familienrecht: Von der Antike bis zur Gegenwart*. Köln – Wien – Weimar: Böhlau Verlag, 2013, s. 72 a nasl. DOI: <https://doi.org/10.36198/9783838539010>; VACEK, J. *Manželské právo dle názorů církve římskokatolické. Díl I*. Brno: Čs. a. s. Právník, 1922, s. 40 a nasl.

<sup>2</sup> K úprave manželstva v ABGB pozri STUBENRAUCH, M. *Commentar zum allgemeinen österreichischen bürgerlichen Gesetzbuch*. Erster Band. Wien: Verlag von Friedrich Manz, 1864, s. 110–113; SEDLÁČEK, Jaromír. *Rodinné právo*. Brno: Čs. a. s. Právník, 1934, s. 20.

<sup>3</sup> Práve faktickosť manželského zväzku ako kritérium rímskeho práva sa môže stať východiskom pre uznanie manželstva ako zväzku osôb, ktoré spolu fakticky žijú aj v súčasnosti. O týchto úvahách pozri DUTTA, A. *Paarbeziehungsregime jenseits der Ehe: Rechtsvergleichende und rechtspolitische Perspektiven*. *Archiv für civilistische Praxis*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2016, roč. 206, č. 5, s. 638 a nasl. DOI: <https://doi.org/10.1628/000389916X14695180170561>

<sup>4</sup> D. 23, 2, 1 (Mod. 1 Reg.).

<sup>5</sup> Prvok celoživotného spoločenstva v tomto fragmente skritizoval medzi prvými už Siro Solazzi ako prejav kresťanského vplyvu na koncepciu manželstva v prospech tézy o jeho nerozlučiteľnosti, vyvinutej v poklasickej dobe. Pozri SOLAZZI, S. *Consortium omnis vitae*. *Annali della R. Università di Macerata*. Padova: Editrice Antenore, 1929, roč. 5, s. 27. Podľa viacerých autorov však musíme spojenie „*consortium omnis vitae*“ interpretovať úplne inak, než sa prvoplánovo ponúka: „celoživotné spoločenstvo“ nepoukazuje na nerozlučiteľnosť manželstva v rímskom práve, ale ide o prvok, ktorý je podmienený a vyplýva z vôle žiť v manželstve. pozri ROBLEDA, O. *Amore coniugale e matrimonio – „res facti“*. *Gregorianum*. Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1970, roč. 51, č. 2, s. 369.

v archaických dobách, postupom času uvoľnil miesto čisto faktickému chápaniu manželského spolužitia.<sup>6</sup>

Antika predstavovala dlho jeden z hlavných ideových zdrojov západnej kultúry, pričom mnohé jej motívy spracovali slávni spisovatelia a neskôr prenikli do masovej kultúry. Jeden z takýchto príbehov sa venoval aj láske Marca Antonia a Kleopatry.<sup>7</sup> Ich spolužitie vyvolávalo množstvo dohadov. Nielen kuloárnych, ale dokonca aj historických a romanistických. Viaceré pramene totiž potvrdzujú, že vzájomne uzavreli manželstvo. Ich relatívne komplikovaný život by mohol byť námetom na spracovanie a analýzu „praktického prípadu“ z oblasti starovekého manželského práva, ktorého výhodou by bolo, že vychádza zo skutočných udalostí. Máme za to, že životné zákruty našich protagonistov ponúkajú viacero príležitostí na hlbšie zamyslenie a hodnotenie z pohľadu právneho romanistu. Takto nastavený cieľ si však v prvom rade vyžaduje, aby v tomto článku došlo k prepojeniu histórie a práva, pričom v určitých prípadoch aj právne dedukcie môžu prispieť k posilneniu jednej z teórií o tom, „ako to skutočne bolo.“ Na tomto základe sa článok pokúša pracovať so zachovanými prameňmi a ich interpretáciami, pričom historická exegéza môže byť z pohľadu interpretácie textu blízka aj právnikom.

## 1 Historické pozadie prípadu

Gaius Iulius Caesar – doživotný rímsky diktátor – bol zavraždený na marcové ídy v roku 44 p. n. l. *Sic semper tyrannis!*<sup>8</sup> Polarizovaná rímska spoločnosť sa následne rozdelila medzi Caesarových prívržencov a odporcov. Trvalo celé dva roky, kým v bitke pri macedónskom meste Philippi boli zástancovia rímskej republiky porazení. Na strane víťazov stál Caesarov adoptívny syn Gaius Octavius (63 p. n. l. – 14 n. l.)<sup>9</sup> a Caesarov najlepší vojvodca Marcus Antonius (82–30 p. n. l.), ktorý mal ešte zostať na východe ríše.<sup>10</sup> V Tarse ho na jar 41 p. n. l. zastihol príchod egyptskej kráľovnej Kleopatry VII. (69–30 p. n. l.), s ktorou už dlhší čas korešpondoval. Po mnohých oslavách ju nasledoval do Alexandrie. A tak, kým sa Antoniova manželka Fulvia<sup>11</sup> a brat Lucius pokúšali v Itálii bojovať proti vzrástajúcej moci Gaia

<sup>6</sup> Pre ilustráciu bližšie pozri HERSCH, K. *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 227 a nasl. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511762086>

<sup>7</sup> Napríklad: SHAKESPEARE, W. *Antonius a Kleopatra*. Bratislava: Ikar, 2006, 181 s.

<sup>8</sup> „Tak končia tyrani,“ údajne zvolal Brutus. Na právnických fakultách v 19. storočí bola Caesarova vražda vďačným podnetom na diskusiu v rámci hodín právnej filozofie.

<sup>9</sup> Už vtedy vystupoval pod svojím adoptívnym menom *Gaius Iulius Caesar filius*, neskôr do dejín vošiel ako cisár Augustus, teda Vznešený.

<sup>10</sup> Spolu s Marcom Aemiliom Lepidom vytvorili tzv. druhý triumvirát, pozri BLEICKEN, J. *Zwischen Republik und Prinzipat: Zum Charakter des Zweiten Triumvirats*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990, s. 12 a nasl.; MILLAR, F. *Triumvirate and Principate*. *Journal of Roman Studies*. London-Cambridge: Cambridge University Press, 1973, roč. 63, s. 50–67. DOI: <https://doi.org/10.2307/299165>; GRATTAROLA, P. *I cesariani dalle idi di marzo alla costituzione del secondo triumvirato*. Torino: Tirrenia Stampatori, 1990, s. 74–79.

<sup>11</sup> Ako dodáva historik „Fulvia, na ktorej nebolo ženské nič, okrem pohlavia, všade rinčala zbraňami“ (Vell. Pat. 2, 74, 3). Neskorší životopisec ju opisuje veľmi nemilosrdne ako „frigidnú, chladnú a natoľko mocichtivú ženu, a keď ju jej ambície neprivedli na hranicu šialenstva“ (BUCHAN, J. *Augustus: Erster römischer Kaiser*. Herrsching: Pawlak, 1988, s. 41).

Octavia, sám Marcus Antonius zostával na Kleopatrinom dvore a žil ako súkromná osoba.<sup>12</sup> Úsilie jeho príbuzných napokon skončilo neúspechom. Nešťastná Fulvia čoskoro na to zomrela.<sup>13</sup>

V roku 40 p. n. l. sa Marcus Antonius vrátil do Itálie. Pokúsil sa nanovo usporiadať mocenské pomery tým, že uzavrel s Gaiom Octaviom zmluvu v Brundisiu, ktorou si triumvírovia rozdelili svoju sféru vplyvu.<sup>14</sup> V rámci posilnenia ich spojeneckých záväzkov zároveň padol návrh, aby sa čerstvo ovdovelý Marcus Antonius oženil s Octaviovou nevlastnou sestrou Octaviou. Uzavretie tohto zväzku vyvoláva pozornosť, lebo Octavia bola tiež čerstvou vdovou po úmrtí jej prvého manžela Gaia Marcella v máji 40 p. n. l. Ako napísal Plutarchos: „Všetci sa zisli v Ríme a slávilí svadbu, hoci zákon zakazoval vstupovať do manželstva skôr, než uplynúť desať mesiacov od manželovej smrti. Ale senát im svojim uznesením urobil výnimku kvôli Octavii.“<sup>15</sup> V danom prípade muselo dôjsť k prelomeniu inštitútu tzv. smútočného roku vdovy (*tempus lugendi*), ktorý trval presne desať mesiacov. Senát jej však udelil výnimku spod platnosti všeobecných pravidiel. Z hľadiska legality to bolo obvyklým gestom, keďže jednou z formulujúcich sa právomocí senátu bolo aj udeľovanie výnimiek spod platnosti zákonov (*legibus solvere*).<sup>16</sup>

Antonius prejavoval istý čas vôľu žiť v manželstve s Octaviou. V Aténach dokonca prežili počas nasledujúceho roka šťastné obdobie. V roku 37 p. n. l. sa triumvírovia opätovne stretli v Tarente, pričom pri tej príležitosti sa Octavia rozhodla vrátiť späť do Ríma k bratovi, hoci naďalej ostala Antoniovou manželkou. Možno práve jej konanie urýchlilo Antoniovo rozhodnutie, aby sa od roku 37 p. n. l. opätovne vrátil ku Kleopatre do Egypta. Po príchode vykonal celkom mimoriadne gesto: Kleopatre daroval pod vládu jej koruny rímske územia, konkrétne celú Sýriu (vrátane Fenície, Judska, časti Kilíkie), ako aj ostrov Cyprus, ktorý v minulosti podliehal Ptolemaiovcovi. V tejto súvislosti vzniká ústavnoprávna otázka, či tak smel Antonius urobiť a vzdať sa časti územia v mene Rímskej ríše (*imminutio imperii Romani*). Postúpenie územia medzi štátmi je rovnako otázkou práva medzinárodného. Okrem toho Marcus Antonius legitimoval deti, ktoré sa Kleopatre narodili z ich prvého dlhšieho vzťahu spred troch rokov: išlo o chlapca Alexandra Helia a dievča Kleopatru Senu.

<sup>12</sup> App. Bell. civ. 5, 10: „Nevyčkal, kým sa rozbitá krajina upokojí, ale rozdelil svoje vojsko do jednotlivých provincií, aby tam prežimovalo a sám šiel do Egypta za Kleopatrou. Tá ho privítala okázalo. Antonius v Egypte prežimoval bez toho, aby dával najavo, že je vrchným veliteľom, žil a vystupoval ako súkromná osoba.“

<sup>13</sup> FISCHER, R. *Fulvia und Octavia: Die beiden Ehefrau des Marcus Antonius in den politischen Kämpfen der Umbruchszeit*. Berlin: Logos Verlag, 1999, s. 147.

<sup>14</sup> Bližšie pozri GREGOR, M. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta*. Praha: Leges, 2018, s. 34.

<sup>15</sup> Plut. Ant. 31; Podobne aj App. Bell. civ. 5, 64.

<sup>16</sup> Smútočný rok (podľa toho niekedy *annus lugendi*) ženám dovoľoval uzavrieť nové manželstvo až desať mesiacov po zániku toho predchádzajúceho. Mal zaistiť, aby nevznikla neistota o otcovstve prípadného dieťaťa v dôsledku súbehu príslušných domniek podľa rímskeho práva. Ak by žena za bežných okolností smútočný rok porušila, stávala sa nečestnou (*infamia*). Uvedené pravidlá sa dodržiavali už v archaickom rímskom práve, ako dosvedčuje napr. Plutarchos v životopise druhého rímskeho kráľa (Plut. Num. 12, 2): „Numa ďalej stanovil obdobie smútku podľa veku a období. V zmysle jeho zásad [...] najdlhšie obdobie smútku bolo desaťmesačné. Aj manželky zosnulých museli takto dlho zachovávať vdovstvo. Žena, ktorá sa vydala skôr, musela podľa Numových zákonov obetovať telnú krávu.“ Vo všeobecnosti k tomu pozri RASI, P. *Tempus lugendi*. In: *Scritti in onore di Contardo Ferrini* I. Milano: Vita e Pensiero, 1947, s. 393–409; YARON, R. *Ad secundas nuptias convolare*. In: *Symbolae iuridicae et historicae Martino David dedicatae* I. Leiden: Brill, 1968, s. 263–279.

V nasledujúcich rokoch zamestnávalo Antoniovu myseľ vojenské ťaženie proti Partskej ríši zväčša na území starovekého Arménska.<sup>17</sup> Po jeho nie až tak presvedčivom víťazstve v roku 34 p. n. l. usporiadal triumf, ktorý sa celkom mimoriadne nekonal v Ríme, ale v Alexandrii. Pri tej príležitosti verejne vyhlásil, že Kleopatra bola legitímnou manželkou Gaia Iulia Caesara a ich spoločného syna Caesariona vyhlásil za legitímneho spoluvládcu nad Egyptom, Cyprom, Líbyou a časťou Sýrie. Syna Alexandra, ktorého mal Antonius od Kleopatry, vyhlásil za kráľa Arménska, ich mladšieho syna Ptolemaia za kráľa Fenície.<sup>18</sup> Kleopatre udelil titul „kráľovná kráľov“ (βασιλισσα βασιλέων).

Tieto udalosti upriamili pozornosť Rimanov na rozmarne správanie Marca Antonia, pričom kritike verejnej mienky neušlo, že sa v roku 32 p. n. l. pomerne nedôstojne rozviedol s Octaviou po vyostrení nezhôd s jej nevlastným bratom Octaviom. Octavia totiž aj po svojom návrate do Ríma naďalej bývala v dome Marca Antonia, navyše sa starala o jeho deti, ktoré v Ríme ostali. V dôsledku udržiavania dekóra sa aj naďalej pokladala za jeho plnoprávnou manželku. Po príchode Antonia a Kleopatry z Alexandrie do Atén, však „poslal do Ríma mužov, ktorí mali Octaviu vyhnat' z jeho domu. A ona vraj odišla...“<sup>19</sup> Zrejme spolu s nimi Antonius zaslal svojej manželke aj rozvodový list.<sup>20</sup>

Nepriazeň Rimanov voči Antoniovi ešte vyburcoval Gaius Octavius tým, že v senáte prečítal jeho závet, ktorý podľa najčastejšie uvádzanej verzie opatrovali vestálske kňažky.<sup>21</sup> Antonius si v ňom želal, aby bol pochovaný v Egypte, pričom Kleopatru a ich spoločné deti ustanovil za dedičov veľkého majetku. Tento politicky kľúčový ťah Gaia Octavia tiež otvára viacero právnych otázok o povahe a platnosti tohto závetu. Následne sa obaja bývalí spojenci ocitli vo vojne, ktorá skončila v roku 30 p. n. l. smrťou Marca Antonia a neskôr aj jeho manželky Kleopatry.<sup>22</sup>

V rámci sumarizácie spomeňme, že manželstvo Marca Antonia a Kleopatry je spoľahlivo doložené v prameňoch. Napriek tomu je jeho charakter stále predmetom vedeckých diskusií. Určitá neistota vyplýva najmä zo skutočnosti, že jednotliví autori sa dosiaľ nezjednotili na dobe jeho vzniku a trvania. Svadobný obrad sa totiž nekonal verejne. Predmetom nášho skúmania teda nebude len charakter manželstva „s cudzím prvkom“, uzavretie medzi rímskym občanom a egyptskou kráľovnou, ale posúdenie komplikovaného praktického prípadu.

<sup>17</sup> Porovnaj BENGTON, H. *Zum Partherfeldzug des Antonius*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1974, 48 s.

<sup>18</sup> Plut. Ant. 54.

<sup>19</sup> Plut. Ant. 57.

<sup>20</sup> GARDTHAUSEN, V. *Augustus und seine Zeit. Zweiter Teil. Erster Halbband*. Leipzig: Verlag von B. G. Teubner, 1891, s. 175.

<sup>21</sup> CROOK, J. A Legal Point about Mark Antony's Will. *Journal of Roman Studies*. London-Cambridge: Cambridge University Press, 1957, roč. 47, č. 1–2, s. 37. DOI: <https://doi.org/10.2307/298563>; SYME, R. *Roman revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1974, s. 282. Jeho závet súvisí s posúdením statusu potomkov Marca Antonia a Kleopatry a tým má dopad aj na ich manželstvo. Tieto deti by totiž podľa rímskeho práva boli zrejme cudzincami, ako to vyplýva z Gaiovej učebnice: „Či už si rímsky občan vezme za ženu cudzinku, alebo cudzinec si vezme rímsku občianku, má ten, kto sa z tohto manželstva narodí, postavenie cudzinca [...] Je jasné, že hovoríme iba o tých, ktorí nemajú vzájomné právo uzavrieť manželstvo.“ (Gai Inst. 1, 75–76). Je sporné, či by ich deti mohli ako cudzinci vystupovať v pozícii testamentárnych dedičov, či odkazovníkov.

<sup>22</sup> Pozri Flor. ep. 2, 21, 8–10.



Existuje hneď niekoľko indícií, kedy sa ich svadba mohla uskutočniť. Preto sa aj v literatúre dátum uzavretia manželstva rôzni podľa zlomových udalostí v ich spoločnom živote:

- 1) niektorí autori tvrdia, že uzavreli manželstvo už v rokoch 41–40 p. n. l., keď Antonius po prvý krát strávil v Alexandrii po boku Kleopatry dlhší čas, pričom malo ísť o zväzok, uzavretý výlučne podľa egyptských zvykov a v tejto krajine bol zároveň pokladaný za legitímny;<sup>23</sup>
- 2) prevažná väčšina autorov sa prikláňa k alternatíve roku 36 p. n. l., keď sa Antonius prakticky opäť vrátil ku Kleopatre a daroval jej rímske územia v Sýrii a na Cypre;
- 3) ďalšou možnosťou by bolo datovanie ich svadby do roku 34 p. n. l., keď Antonius usporiadal tzv. Alexandrijský triumf, pričom im deťom udelil kráľovské tituly a tomu zodpovedajúce územia;
- 4) napokon najmenej problematickou by sa zdala verzia, ak by Antonius a Kleopatra uzavreli manželstvo v roku 32 p. n. l., prípadne neskôr, teda po Antoniovom rozvode so svojou rímskou manželkou Octaviou.

## 2 Dôkaz manželstva pomocou listu zo Suetoniovho životopisu

Rímsky historik Suetonius sa vo svojom životopisnom diele (*De viis Caesarum*) vrátil k listu, ktorý údajne Marcus Antonius napísal samotnému Octaviovi. List má dôvernú povahu, pričom v jeho rámci Antonius nabáda adresáta, aby nezasahoval do jeho súkromného života, ak sám Octavius nežije celkom cnostne. Prenechajme priestor Suetoniovi: „*Raz mu Antonius, keď ešte nebol s ním celkom pohnevaný a nedošlo medzi nimi k otvorenej roztržke, dôverne napísal: „Čože si sa tak zmenil? Že obcujem s kráľovnou? Ved' je to moja žena. Začal som s ňou žiť len teraz, a či už pred deviatimi rokmi?“*“<sup>24</sup>

Dovoľujeme si upriamiť pozornosť na výraz „Ved' je to moja žena“, ktorý v origináli znie „*Uxor mea est*“, pričom slovo „*uxor*“ relatívne presvedčivo poukazuje na legitímny manželský vzťah.<sup>25</sup> Celkový kontext Suetoniovej kapitoly poukazuje na to, že tento list mohol Antonius napísať okolo roku 32 p. n. l., čo by vzhľadom na určenie „začal som s ňou žiť pred deviatimi rokmi“ jasne odkazovalo na uzavretie manželstva v období rokov 41–40 p. n. l.

Voči Suetoniovmu svedectvu sa objavili dve zásadné námietky, ktoré znižujú jeho autenticitu. Prvá z nich má historickú povahu. Suetonius sa vo svojom životopise snaží navodiť dojem, akoby doslova citoval istý list Marca Antonia vo vzťahu k Octaviovi. V antickej literatúre sa však len málokedy používala exaktná citačná technika zachovaného prameňa. Už len prakticky nie je uveriteľné, aby sa do Suetoniovej doby (začiatok 2. storočia nášho letopočtu) zachoval list, ktorý by prostredníctvom Marca Antonia obviňoval Gaia Octavia ako neskoršieho zakladateľa principátu z nemorálneho správania, ba sexuálneho predátorstva, ako list pokračoval ďalej. Octavius vošiel totiž do dejín aj ako obnoviteľ rímskej morálky, napokon sám presadil svoje rodinné a mravnostné zákonodarstvo.<sup>26</sup>

<sup>23</sup> WEIGALL, A. *The Life and Times of Cleopatra, Queen of Egypt*. London: Routledge, 2004, s. 244.

<sup>24</sup> Suet. Div. Aug. 69: „*Quid te mutavit? Quod reginam in eo? Uxor mea est. Nunc coepi an abhinc annos novem?*“

<sup>25</sup> VAAN, M. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill, 2008, s. 649.

<sup>26</sup> Napr. Júliov zákon o cudzoložstve (*Lex Iulia de adulteriis coercendis*).

Oveľa pravdepodobnejšie je, že Suetonius – ktorý sa nezriedka označuje za zberateľa dvorných klebiet – rekonštruoval zmienený list na základe ústne tradovaného podania. Okrem toho sa zrejme sústredil na to, aby bol jeho text živý a pokiaľ možno dramatický. Takým spôsobom sa mohli výraznejšie a presvedčivejšie vykresliť povahové vlastnosti oboch aktérov, ktoré sú inak celkom vierohodné.<sup>27</sup> Nie nadarmo sa hovorí, že „*Suetonius hľadel na dejiny prostredníctvom cností a pokleskov jednotlivých cisárov [...] presnosť zdrojov analitickej metódy nabrádila bystrým pozorovaním charakterov.*“<sup>28</sup> Iný autor zdôrazňuje, že Suetoniov životopis Augusta je posiaty pochybnými a rozpornými miestami.<sup>29</sup>

Druhá výhrada mala filologický ráz. Do Suetoniovho textu mohla v dôsledku viacerých vydaní diela celkom seriózne zasiahnuť grafická chyba. Interpolácia by v podaní nemeckého filológa Konrada Krafta mohla spočívať v zámene opytovacej vety s oznamovacou.<sup>30</sup> Podľa neho by dotknutý úryvok mohol vyzerat' nasledovne: „*Čože si sa tak zmenil? Že obcujem s kráľovnou? Je to moja žena? Začal som s ňou žiť len teraz, a či už pred deviatimi rokmi?*“<sup>31</sup> Zmena interpunkčného znamienka by teda zásadne zmenila význam celej vety, čo podporil aj Volterra.<sup>32</sup> Skrytej otázke v konštatovaní „*uxor mea est*“ nasvedčuje podľa niektorých autorov aj umiestnenie týchto slov v prostriedku medzi dvoma ďalšími opytovacími vetami.

V neposlednom rade možno namietat', že výraz „*uxor*“ nemusí predstavovať ekvivalent len pre manželku, teda ženu žijúcu v legítimnom rímskom manželstve, hoci ide názor, voči ktorému možno nájsť opozitnú mienku. Avšak napr. podľa Guarina možno takým spôsobom označiť aj konkubínu nerímskeho pôvodu, s ktorou Antonius síce fakticky žil, ale bez právneho puta, lebo aj keby s Kleopatrou spolunažíval „podľa obyčajov a mravov cudzincov“, nikdy by sa nemohla honosiť titulom manželky (*uxor*) podľa rímskeho práva.<sup>33</sup> Keďže Antonius v liste následne vypočítava Octaviove previnenia vernosti voči manželke Livii, sám obsah napovedá, že „primitívnou, vojenskou rečou“ hovorí o milenkách, nie o manželkách. Potenciálne uzavretie manželstva Marca Antonia a Kleopatry okolo roku 40 p.n.l. naráža na skutočnosť, že následne po smrti Fulvie uzavrel politicky výhodné manželstvo

<sup>27</sup> FUNAIOLI, G. Suetonius. In: *RE (Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft)*, 2, 7. Stuttgart: J. B. Metzler, 1931, s. 611. Pozri aj DENNISON, W. The Epigraphic Sources of Suetonius. *American Journal of Archaeology*. Chicago: Archaeological Institute of America, 1898, roč. 2, č. 1–2, s. 28. DOI: <https://doi.org/10.2307/496775>

<sup>28</sup> MATTHEWS, J. The Emperor and his Historians. In: *A Companion to Greek and Roman Historiography I*. Oxford: Blackwell-Publishing, 2007, s. 292. Podobné motívy boli sčasti vlastné ešte aj stredovekým kronikárom: „*Autor chce gradáciou textu upútať čitateľa. Preto sa kroniky nachádzajú na hranici historických a literárnych prameňov a nemožno ich vždy pokladať za vierohodné.*“ BARTL, J. Kroniky. In: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 241.

<sup>29</sup> SMITH, Ch. On the Edges of History. In: *Omnium Annalium Monumenta: Historical Writings and Historical Evidence in Republican Rome*. Leiden: Brill, 2018, s. 121.

<sup>30</sup> KRAFT, K. Zu Sueton, Divus Augustus 69, 2: M. Anton und Kleopatra. *Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie*. Berlin-Leipzig: Akademie Verlag, 1967, roč. 95, č. 4, s. 497.

<sup>31</sup> V origináli by to znelo takto: „*Quid te mutavit? Quod reginam in eo? Uxor mea est? Nunc coepi an abhinc annos novem?*“

<sup>32</sup> VOLTERRA, E. Ancora sul matrimonio di Antonio con Cleopatra. In: BALLERSTEDT, K. (ed.). *Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag*. Köln: Otto Schmidt, 1978, s. 206.

<sup>33</sup> GUARINO, A. Konrad Kraft, Gesammelte Aufsätze zur Antiken Geschichte und Militärgeschichte, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. In: *Labeo: Rassegna di diritto romano*. Napoli: Jovene, 1975, roč. 21, č. 3, s. 393.

s Octaviou, nevlastnou sestrou svojho kolegu v triumviráte. Plutarchos v tejto súvislosti uvádza, že Antonius „svoj pomer ku Kleopatre nezakrýval, ale nechcel pripustiť, že by bola jeho manželkou.“<sup>34</sup> Preto možno uzavrieť ako pravdepodobné, že v danom období neprejavoval Kleopatre manželskú náklonnosť a preto aj následné manželstvo s Octaviou uzavrel riadne. Suetoniova správa sa nezdá byť v podrobnostiach dôveryhodná.

### 3 Žiadne manželstvo alebo dvojmanželstvo?

Uzavretie manželstva medzi Kleopatrou a Antoniom sa najčastejšie spája s udalosťami v roku 36 p. n. l., keď daroval jej korune rozsiahle územia na Blízkom Východe.<sup>35</sup> Dôkaz o ich svadbe nepriamo poskytujú zachované epigrafické nápisy, podľa ktorých došlo v tom čase k prečíslovaniu rokov Kleopatrinej vlády. Hoci Egyptu vládla už šestnásť rok, v nápisoch sa odvtedy možno stretnúť s datovaním od prvého roku. Niektorí vedci z toho usudzujú, že v dôsledku svadby s Kleopatrou sa Marcus Antonius stal jej spoluvládcom. V tejto optike sa zvyknú darované rímske územia charakterizovať ako „*Morgengabe*“ (dar ženicha po svadobnej noci).<sup>36</sup> Iní autori pokladajú domnienky o svadbe za veľmi implicitné, pričom zmenu číslovania pripisujú práve získaniu nových území, ktoré sa ocitli pod Kleopatrinou kontrolou.<sup>37</sup> Napriek tomu by ďalším markantným prejavom ich prípadného manželstva mohla byť aj verejná legitimácia ich spoločných detí (v tomto smere sme inšpirovaní poklaskickým spôsobom *per subsequens matrimonium*), ktoré sa narodili po prvej etape ich vzťahu (v roku 41–40 p. n. l.). Tu sa možno pozastaviť pri skutočnosti, že ich deti by boli z pohľadu rímskeho práva aj tak cudzincami. V neposlednom rade manželstvu opäť nepriamo nasvedčuje aj razenie mincí, na ktorých sa nachádzalo spoločné vyobrazenie Kleopatry a Marca Antonia.

Ak by sa Marcus Antonius predsa len rozhodol v danom období oženiť s Kleopatrou, jeho konanie by z pohľadu práva vyvolávalo závažné konzekvencie. Doktrína totiž trvá na tom, že Antoniovo manželstvo s Octaviou bolo platné a skončilo sa rozvodom až v roku 32 p. n. l. (aj po návrate do Ríma Octavia bývala v dome Marca Antonia, starala sa o jeho deti a pokladala sa za jeho manželku). V tom istom čase mohol mať Marcus Antonius manželku nielen v Ríme, ale aj v Ríme, čo znamená, že sa dopúšťal dvojmanželstva (bigamie). Náznak kontroverzného správania dosvedčuje zmienka z Plutarchových životopisov: „*Antonius mal narať dve manželky, na čo si netrúfol nijaký Riman, potom však vyhnal tú, čo mala rímske občianstvo a bola jeho zákonnou manželkou, aby si vzal cudzinku, ktorá s ním žila nezákonne.*“<sup>38</sup>

<sup>34</sup> Plut. Ant. 31.

<sup>35</sup> V literatúre napríklad STRACK, M. Kleopatra. In: *Historische Zeitschrift*. Berlin: Oldenbourg Verlag, 1916, roč. 115, s. 489. DOI: <https://doi.org/10.1524/hzhz.1916.115.jg473>

<sup>36</sup> KROMAYER, J. Kleine Forschungen zur Geschichte des zweiten Triumvirats. In: *Hermes*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1894, roč. 29, č. 4, s. 583.

<sup>37</sup> GARDTHAUSEN, V. Die Scheidung der Octavia und die Hochzeit der Kleopatra. In: ILBERG, J. (ed.). *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum und Geschichte*. Leipzig: B. G. Teubner, 1917, roč. 20, s. 161.

<sup>38</sup> Plut. comparatio Demetr. c. Anton. 1, 4: „*Ἀντώνιος δὲ πρῶτον μὲν ὁμοῦ δύο γυναῖκας ἡγάγετο, πρῶγμα μηδὲν Ῥωμαίῳ τετολμημένον...*“



Text je pomerne náročný z interpretačného hľadiska. V prvej časti totiž hovorí o páchaní bigamie, no následne pokračuje tvrdením, že keď Antonius vyhнал rímsku manželku, vzal si egyptskú kráľovnú, s ktorou žil nezákonne (tu si možno položiť dôležitú prejudiciálnu otázku, či sa pod nezákonnosťou myslelo protiprávne konanie v zmysle bigamie, prípadne iba podľa rímskeho práva nezákonné, inak povedané nelegitímne manželstvo, resp. vzťah s osobou, ktorá nemá *conubium*). Podstata textu podľa nás tkvie práve v obvinení Antonia z bigamie. Prítomnosť tejto „manželskej prekážky“ však ostáva problematickou pri väčšine eventuálnych dátumov ich sobáša v rokoch 41–32 p. n. l. Len uzavretie manželstva po rozvode s Octaviou by podobnú ťažkosť nespôsobilo. Je potrebné si pritom uvedomiť, že spojenie medzi Marcom Antoniom a Kleopatrou vôbec nenarušilo legitimitu spojenia medzi ním a Octaviou, keďže tento zväzok bol uzavretý nielen skôr, ale zároveň bol jediným platným podľa rímskeho práva. Kleopatra nemala rímske *ius conubii*.

Z pohľadu rímskeho práva bolo iné, než monogamné manželstvo ťažko predstaviteľné. Jeho základný cieľ sa upriamoval na spolužitie jedného muža a ženy, pričom jeden subjekt predsa nemohol prejavovať manželskú náklonnosť (*affectio maritalis*) viacerým osobám. Táto vlastnosť mala čisto faktickú povahu a bola kedykoľvek odvolateľná. Ak Marcus Antonius raz uzavrel legítimne manželstvo (*iustae nuptiae*) s Octaviou, to trvalo dovtedy, kým bola zachovaná obojstranná vôľa žiť v manželstve. Nikto nepopiera, že jej zánik dal Antonius najavo v okamihu, keď Octaviu nechal vyhnať zo svojho domu v roku 32 p. n. l. (zrejme spolu s listom o zapudení). Preto len jeden zväzok Marca Antonia mohol byť pokladaný za manželstvo, druhý vzťah by preto mohol ostať len cudzoložstvom. Na druhej strane si položíme otázku, čo ak Marcus Antonius psychologicky už dávno stratil *affectio maritalis* k Octavii a zostával s ňou zosobášený len formálne (napr. kvôli politickým ohľadom)? Sme toho názoru, že ak bola manželská náklonnosť prejavovaná verejne, vnútorná výhrada – nechť – bola irelevantná.

Napokon práve podozrenie zo spáchania dvojmanželstva podľa nás definitívne vyvracia relevanciu Suetoniovho listu, ktorý bol predmetom skoršej analýzy. V jeho rámci Antonius odhaľuje Octaviu manželstvo s Kleopatrou, čím sa svojmu rímskemu švagrovi súčasne priznáva, že uzavrel manželstvo v Ríme i v Egypte. Keďže predmetný list mal byť napísaný ešte v čase zdanlivého mieru medzi Octaviom a Antoniom, je o to viac nepravdepodobné, aby túto skutočnosť zdôrazňoval. Predstavitelia filologickej teórie, založenej na zmene interpunkčných znamienok a tým aj celkového významu textu, naopak z toho vyvodzujú záver, že na základe Suetoniovho tvrdenia disponujeme autentickou správou Marca Antonia ešte z roku 32 p. n. l., že s Kleopatrou žiadne manželstvo neuzavrel a to ani podľa rímskeho, egyptského, či cudzineckého práva. „Uzavretie manželstva teda nasledovalo až po rozvode s Octaviou [máj až jún roku 32 p. n. l.], pokiaľ vôbec niekedy Marcus Antonius uzavrel nejaký plnohodnotný zväzok.“<sup>39</sup>

Aj podľa najnovších výskumov bolo vykreslenie hĺbky vzťahu medzi Antoniom a Kleopatrou do značnej miery ovplyvnené politickou propagandou za vlády cisára Augusta, čo vďaka prevzala neskoršia romantická tradícia (napr. Shakespeare). Témy ako úpadok, orientálna

<sup>39</sup> KRAFT, K. Zu Sueton, Divus Augustus 69, 2: M. Anton und Kleopatra. In *Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie*. Berlin: Akademie Verlag, 1967, roč. 95, č. 4, s. 499.

dekadencia, submisívne postavenie Antonia voči Kleopatre, to všetko malo politický potenciál pre posilnenie pozícií jeho nepriateľa. V skutočnosti sa ich vzťah mohol zakladať oveľa výraznejšie na politickom spojení. <sup>40</sup> Keďže samotný motív lásky bol snád v realite pre-exponovaný, o to viac by mohli byť prehnané úvahy o ich potenciálnom manželstve. <sup>41</sup>

Jeho existenciu by podľa divokejších úvah mohol vylúčiť zákaz darovania medzi manželmi. Marcus Antonius predsa daroval Kleopatre rozsiahle územia Rímskej ríše, pričom tento prípad by zdanlivo mohol predstavovať exemplárne naplnenie zmyslu tohto inštitútu, v dôsledku čoho manželka nemala zneužívať mužovu priazeň. <sup>42</sup> Na druhej strane možno spochybniť, či darovanie rímskeho územia bolo vôbec v súlade s právom, minimálne či nešlo o svojvoľný akt triumvira. Ak darovanie bolo v rozpore s verejným právom, tým menej dôležité by bolo porušenie súkromnoprávneho zákazu darovania medzi manželmi. V tejto súvislosti sa vyskytujú aj tvrdenia, že Marcus Antonius sa ako rímsky úradník nemal právo oženiť so ženou z regiónu, ktorý spravoval, prípadne zaňho niesol zodpovednosť.

#### 4 Komparácia s ostatnými prameňmi

Záver, ktorý vyplýva iba z jednej interpretácie Suetoniovho listu, však nemožno ešte pokladať za opodstatnený aj vzhľadom na to, že viaceré ďalšie pramene tiež poukazujú na existenciu ich manželstva. Zo zlomkov rímskeho historika Tita Livia sa napríklad dozvedáme, že: „*Antonius daroval Arménske kráľovstvo svojmu synovi, ktorého matkou bola Kleopatra. Už skôr k nej zahorel láskou a začal ju považovať za svoju manželku.*“ <sup>43</sup> Kým darovanie predmetného kráľovstva možno datovať do roku 34 p. n. l., uzavretie ich manželstva by snád bolo možné podľa naznačených intencií zasadiť do roku 36 p. n. l. Aj v tomto úryvku sa používa výraz „*uxor*“, pričom v doslovnom preklade z latinčiny by sme mohli hovoriť o tom, že Kleopatra iba zaujala miesto jeho manželky, čo je pomerne opatrná formulácia.

Ďalej sa k tomuto príbehu vrátil aj Publius Ovidius Naso vo svojich *Premenách* či *Metamorfózach*, keď vzhľadom na zásluhy cisára Augusta odkázal aj na „*pád egyptskej manželky rímskeho vojvodu, ktorá daromne vkladala nádeje do svojej svadby, lebo márne brožilo, že sa Kapitol stane sluhom jej Kanopu.*“ <sup>44</sup> Na tomto mieste autor poeticky vykreslil vzťah Antonia a Kleopatry pomocou personifikácie kultového strediska Rimanov (Kapitolu) a miesta zábavy bohatých Alexandrijčanov (*Canopus*). <sup>45</sup> Dôležitejšie je, že na tomto mieste Ovidius použil výraz

<sup>40</sup> HOSE, M. *Erneuerung der Vergangenheit: Die Historiker im Imperium Romanum von Florus bis Cassius Dio*. Leipzig: B. G. Teubner, 1994, s. 308.

<sup>41</sup> BUCHHEIM, H. *Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius*. Heidelberg: C. Winter, 1960, s. 103.

<sup>42</sup> VOLTERRA, E. Ancora sul matrimonio di Antonio con Cleopatra. In: BALLERSTEDT, K. (ed.). *Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag*. Köln: Otto Schmidt, 1978, s. 210.

<sup>43</sup> Liv. per. 131: „[Cleopatra] *quam uxoris loco iam pridem captus amore eius habere coeperat*“. Na nespútanú lásku Marca Antonia upozornil aj Velleius Paterculus (2, 82, 4): „*Keď potom ohnivá láska ku Kleopatre ešte stupňovala jeho charakterové vady*“ [... *crescente deinde et amoris in Cleopatram incendio et vitiorum*].

<sup>44</sup> Ovid. Met. 15, 826: „*Romanique ducis coniunx Aegyptia taedae non bene fisa cadet, frustraue erit illa minata, servitura suo Capitolia nostra Canopo.*“ Práve Velleius je však príkladom historika vernému Augustovi.

<sup>45</sup> Rufinus, Hist. eccl. 2, 26. Pozri aj: THISEN, H. *Canopus*. In: *Lexikon der Ägyptologie. Band III. (Horhekenu – Megeb)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1980, s. 321.

„*coniunx*“. Rovnako sa na adresu Kleopatry vyjadril vo svojom slávnom diele Vergílius, keď pri charakterizovaní námornej bitky pri Actiu použil na označenie Kleopatry slová „*Aegyptia coniunx*“.<sup>46</sup> Popri tom, že uvedený termín môže primárne evokovať slová „žena“ – „manželka“ – rovnako ho mnohí romanisti používajú aj na označenie konkubíny, prípadne partnerky. súložnice.<sup>47</sup> Ak teda bolo medzi nimi uzavreté nejaké manželstvo, rozhodne ho pramene dokumentujú omnoho menej presvedčivo, než by sa na prvý pohľad zdalo.

## Záver

V jadre článku sa čitateľ oboznámil so skutkovým stavom a právnymi východiskami načrtnutej kauzy. Pre rímske právo a staroveké právne dejiny vôbec je signifikantné, že exaktnú odpoveď na naše otázky už len z dôvodu fragility pramenného materiálu nemožno očakávať. Na základe tohto výskumu môžeme nastoliť len určité hypotézy. Je celkom pravdepodobné, že vzťah medzi Kleopatrou a Antoniom predsa len prerástol do manželstva. Takéto spojenie sa nemohlo prezentovať ako legitímne manželstvo z hľadiska rímskeho práva. Kvôli statusu kráľovnej Kleopatry (ako cudzinka nemala *ius conubii*) do úvahy prichádzala možnosť, aby uzavreli manželstvo podľa egyptského práva. Hoci takéto spojenie rímske právo fakticky uznávalo ako tzv. manželstvo podľa cudzineckého práva (*matrimonium iuris gentium*), v kozme rímskeho práva mu nepripisovali žiaden význam, s ktorými by sa spájali práva a povinnosti. Zo strany Egyptanov by sa bolo nutné skôr vyrovnať s tým, že Kleopatra a jej (hoc nelegitímne) deti s Antoniom patrili ako členovia vládnucej dynastie medzi bohov. Podľa legend sa aj Antonius v poslednom období života chcel štylizovať do role boha Dionýza, božský status by naňho zrejme prešiel skrze manželstvo s bohynou.

<sup>46</sup> Vergil. Aen. 6, 688.

<sup>47</sup> BONFANTE, P. *Corso di Diritto Romano I.: Diritto di Famiglia*. Roma: Attilio Sampaolesi, 1925, s. 232.